

ПРАГМАТИКА КОМПЛІМЕНТНОГО АКТУ МОВЛЕННЯ У статті аналізуються змістові й функціонально-комунікативні властивості компліментного акту мовлення в повсякденній комунікації, розглядаються типи й різновиди компліментів, з'ясовується специфіка їх мовного оформлення в українській мові. Ключові слова: мовний етикет, спілкування, компліментний акт мовлення, експресиви. The article analyses the content and the functionally-communicative (pragmatic) features of the complimentary speech in the everyday communication. The types and the variety of the compliments, the specific of their language formulation in Ukrainian language have been considered as well. Key words: language etiquette, communication, complimentary speech, expressive.

Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

143

Особливості національного характеру відображаються в культурно-мовних традиціях народу, які втілюються в системі загальних вимог до мовлення й мовленнєвої поведінки. Мовна діяльність українців увібрала в себе давні традиції, звичаєві принципи і втілилася в цілій системі стереотипних формул спілкування, що вживаються в типових життєвих ситуаціях, не потребують щоразу зусиль свідомості й називаються мовним етикетом. Дослідники українського мовного етикету (А. Коваль, О. Корніяка, О. Миронюк, Н. Плющ, С. Богдан та ін.) справедливо вважають його культурним обличчям нації, своєрідним барометром її духовної зрілості, унікальною універсальною моделлю мовної діяльності й виокремлюють ряд функцій таких виразів, з-поміж яких найважливішими є контактовстановлювальна, миротворча й естетична. Перелік етикетних ситуацій досить широкий і включає звертання, привітання, прощання, вибачення, подяку, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозицію, пораду, згоду, незгоду, відмову, співчуття, присягу, похвалу, комплімент тощо. Кожна з них втілюється в різноманітних мовних одиницях лексичного, морфологічного, синтаксичного рівнів і репрезентує комунікативну поведінку українців, яка включає доброзичливість, простоту, привітність, вдячність, щирість. Цілком послідовно й повно ці характеристики простежуються на прикладі такого етикетного жанру, як комплімент, під яким традиційно розуміють «приємні, люб'язні слова, похвалу, лестощі» [4, Т. IV, с. 251]. Він став невід'ємним компонентом сучасної мовленнєвої практики в побуті, в професійній діяльності, в культурній, діловій та науковій сферах. Наведемо приклади компліментів: Раді Вас бачити! Дозвольте Вас привітати; З приїздом! Чи не погодитесь Ви...? Успішної Вам поїздки! Ти – мій горобчик, який готовий цвірінкати цілий день про будь-що, лиш би підняти мені настрій; Ти найромантичніша душа в цьому світі; Срібний дзвін твого сміху завжди нагадує мені про найпрекрасніші миті життя, бо вони проведені з тобою та багато інших. Звернення до названої теми пояснюється нерозробленістю в українському мовознавстві самого поняття «комплімент», відсутністю робіт, присвячених лінгвістичному опису компліментного мовлення. Ми ставимо за мету проаналізувати змістові й функціонально-комунікативні (прагматичні) властивості цього мовленнєвого жанру в повсякденній комунікації, встановити типи й різновиди компліментів, з'ясувати специфіку їх мовного оформлення в українській мові. Матеріалом для дослідження обрано фрагменти із повсякденного спілкування переважно в

побутовій сфері, що існують у вигляді цілісних вербальних структур, які мають функціональну самостійність і зв'язаність, відзначаються витонченістю форми і є продуктом індивідуальної мовотворчості носіїв української мови. Крім цього, залучено «Матеріали до словника компліментів» О. Кровицької [2]. Здавна утвердилася думка, що українці не люблять компліментів і вважають, що їх треба заслужити. Про це йдеться у багатьох прислів'ях і приказках: На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся, Не говори пишно, щоб тобі на зле не вийшло, Ласкаве слово – що весняний день та ін. Про «філософію компліменту» у свій час розмірковував І. Франко: «... ми люди смиренні, привикли більше чути, ніж говорити, дрібною монетою бідні, а то, чим другі милять довкола себе без оглядки, – у нас дорога штука. Ми, бачу, тим і до смерті будемо грішити, що не потрапимо говорити .. о красоті, доброті і т. д. живих женщин, як о образах або інших божих створіннях. Правда, в серці ми грішні, собі можемо думати, що н[а]пр., панна Ольга – дівчина дуже хороша і розвита фізично і духовно, що вміє бути дотепною і гризкою, що очі в неї «прелесні», чоло «чаруюче», ні «пречудно-типичне», уста «allerlibst» і т. д. По-моєму, говорити комусь о його красоті – дуже недобре, і мені бачиться, ніщо так не деморалізує чоловіка, як похвала його красі, іменно похвала такої речі, котру він не набув ні працею, ні знанням, ні нічим» [5, Т. 48, с. 98]. Навіть у спілкуванні з найближчими, коханими людьми українці проймаються більше внутрішніми відчуттями,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

144

переживаннями, ніж вдаються до словесного вираження схильності, прив'язаності, похвали. Про це читаємо у вірші В. Симоненка: Я тобі галантно не вклонюся, Комплімента зроду не зліплю, Тільки в очі ніжні задивлюся, В них свою тривогу утоплю [3, с. 201]. Неоднозначне ставлення до компліменту в українській комунікативній культурі склалося ще й тому, що його ототожнювали з похвалою й лестощами, що не є доречним, бо при збігові загального принципу використання компліменту, похвали й лестощів – ввічливості – два останні етикетні жанри більш послідовно вживаються з корисливою метою. З кінця 80-х років минулого століття в пересічних громадян інтерес до цього мовленнєвого жанру почав зростати, що пояснюється, по-перше, тенденцією до американізації сучасного способу життя й побудовою міжособистісних стосунків за американським зразком, коли компліменти рекомендується робити всім і якомога частіше, знаходячи для цього найменші приводи, по-друге, у різних шарів суспільства зросла увага до проблем ввічливого схвального спілкування. З боку вчених компліментне мовлення у той період не було об'єктом прискіпливої уваги й спеціального вивчення. Комплімент розглядався переважно в лінгводидактичному аспекті як одна з форм етикету. У відповідних посібниках чи інших джерелах подавалися більші чи менші списки формул-кліше без будь-яких зауважень або коментарів щодо особливостей їх використання, оформлення, інтонування. Головною функцією мовлення є спілкування, а комплімент – частина живого мовлення людини. Поняття «етикет» вужче, ніж поняття «спілкування». На їх відмінність вказує С. Богдан: «.. етикетною вважається тільки та ситуація, для якої суттєвими є відмінності між мовцями (їхній вік, соціальний статус, стать тощо)». Мовленнєва ситуація, на думку дослідниці, має багатоступінчастий характер: «хто – кому – чому – про що – де – коли» [1, с. 10]. Елементи цієї схеми чітко простежуються на прикладі етикетного

компліменту, що сприймається як своєрідний комунікативний акт, у якому мовець (адресант) висловлює позитивну (рідше псевдопозитивну) думку про свого слухача (адресата), виголошує її в умовах безпосереднього спілкування для досягнення певної мети. Зазвичай ця мета має соціальний характер – підтримування гармонійних стосунків між комунікантами. Відправник компліменту не надає якоїсь особливої чи розгорнутої інформації у своєму судженні, він прагне вплинути на слухача, висловлюючи захоплення його достоїнствами, повідомляє про свою прихильність до нього, тим самим хоче покращити емоційний стан співбесідника або спонукає його підтримати спілкування. Реальна семантика дібраних компліментів дозволяє нам виокремити ряд критеріїв їх класифікації. 1. За характером форми виділяємо компліменти раціональні й оцінні. Раціональні – стримані за формою, природні, демонструють ввічливість адресанта: Ти маєш гарний вигляд; Ти дуже вродлива; Тобі личить посміхатись; Ти дуже оригінальний; Ти гарний співрозмовник; Ти дуже цікава особистість і приємний хлопець. Такі компліменти найчастіше характеризують особистість загалом. Оцінні компліменти являють собою яскраво виражені експресивні судження, у зв'язку з чим віднесемо їх до експресивів: Твоя душа випромінює добро; Голубизна твоїх очей манить до себе; Ніжнішої й добрішої усмішки важко знайти; Ти – моя пампушечка: солодка та неповторна; Ви – мій букет, складений із радості та щастя; Я тану в твоїх очах; На тебе можна молитись; Ти моя яскрава небесна зіронька; З тобою – як за стіною; Ти – мій ідеал. Такі компліментні акти переважають, адже українська комунікативна культура значною мірою емоційна, тобто українській мовній особистості властива спонтанна, природна демонстрація емоцій, щоб домогтися ефективності спілкування й продемонструвати солідарність із співбесідником. 2. За ознаками, що підлягають схваленню, виокремлюємо: – компліменти зовнішньому вигляду людини. Перш за все вони характеризують адресата загалом: Ви – втілення справжньої краси; Ти маєш вигляд на всі 100%; Твій вишуканий стиль одягу підкреслює твою надзвичайну особистість; Ти – елегантний, як

Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

145

завжди; Твоя краса зводить мене з розуму. У цій групі трапляються компліменти з приводу віку адресанта, причому – його зменшення: Час тебе не міняє; У цій сукні ти помолодшала на 10 років; Вас молодить ця зачіска тощо. Частотність таких висловлювань досить висока, адже вони вживаються у неформальних ситуаціях спілкування. До цієї ж групи віднесемо компліменти щодо окремих елементів зовнішності, частин тіла співрозмовника: У тебе ідеальний стан; У тебе лебедина шия; У тебе фігура топ- моделі; Твоя зачіска не залишає мене байдужим і приваблює всіх навколо; У тебе витончена, елегантна хода; Твій профіль божественний; Твоя усмішка віддзеркалює всю щирість твоїх думок; Ваш довгий проникливий погляд прискорює биття мого серця. Найчастіше вони характеризують очі, руки, обличчя, волосся: Ваше розкішне волосся, немов казковий водоспад; Ваші очі, як волошки у пшеничному полі; У тебе дуже лагідні руки; Твої очі претендують на приз; Твої губи, наче червоні маки. У «Матеріалах до словника компліментів» О. Кровицької [2] такі приклади складають 26%. Продуктивність компліментів цієї групи свідчить про те, що українці в спілкуванні приділяють чимало уваги зовнішнім факторам; – компліменти, що характеризують внутрішні, моральні якості людини. Серед них найбільш частотні судження з

приводу таких традиційних, загальнолюдських чеснот, як доброта, чуйність, скромність, простота, щедрість, сміливість, рішучість, щирість, чесність, релігійність та ін.: Щирість ваших слів не може залишити мене байдужим; Доброту та приязнь у Ваших очах помічають усі навколо; Ви випромінюєте лише добро; Ви маєте щиру душу й велике серце; З вами світ стає добрішим; Мені дуже легко з тобою; Ти – чудовий друг; Твоя сміливість зачаровує. Навіть негативні риси характеру знаходять відображення в українському компліментному мовленні: про них мовиться з гумором, грайливо, у поєднанні з позитивними людськими якостями: Розумнішої та хитрішої дівчини годі знайти; У тебе чудове почуття гумору; Ти вмієш цікаво та весело розповісти звичайнісіньку нудну історію; – компліменти, що схвалюють різні здібності людини, посідають третє місце за ступенем частотності їх уживання в спілкуванні. 3-поміж них виокремлюємо судження щодо творчого й господарського хисту адресата: Ти гарно співаєш; Ти просто неперевершена у танці; Ти – вправна кухарка; Твоя майстерність вражає; У тебе золоті руки. Компліментні акти щодо розумових та інтелектуальних можливостей можуть характеризувати загальний рівень адресата (Ти – дуже розумний і розважний; Ви – геній; Твої таланти роблять тебе особливою; Ти – розумний, як Аристотель; У тебе дуже гострий розум), а також окремі розумові здібності, такі як мудрість, кмітливість, дотепність (Ти – дуже дотепний; Ти – дуже проникливий; Ти все хапаєш на льоту). 3. За способом реалізації можна виокремити прямі й непрямі компліменти. Прямі компліменти безпосередньо вказують на достоїнства людини. Вони часто містять звертання, можуть починатися з підмета-займенника чи додатка-займенника: Люба, ти така прекрасна; Ти приносиш мені натхнення; Твої слова – мов лагідна музика; У тебе залізна витримка – у наш час це рідкість; Твій аромат притягує; Коханий, ти такий пунктуальний. Крім власне повідомлення, в таких комунікативних актах може бути мотивація, тобто детальна характеристика об'єкта чи ситуації, пор.: Тобі дуже гарно в цій сукні і Тобі дуже личить це плаття, у ньому ти наче Попелюшка на балу; У тебе гострий розум і Ти такий розумний, що Сократ порівняно з тобою просто невіглас. Непрямі компліменти мають прихований, завуальований характер. У них комунікант виявляє нестандартне мислення: Ти – мій талісман; Ти – моє джерело натхнення; Ти – втілення моїх бажань; Твій голос, мов пісня, піднімає настрій; У ваших очах легше потонути, ніж у Тихому океані; Я ладен на все: перевернути гори, розсікти моря, зупинити вітри лише заради твоєї посмішки; З тобою весна навіть у грудні; Ти – мій пухнастий, лагідний котик, який завжди зуміє зрозуміти мене та заспокоїти; Я відчуваю твоє тепло, яке зігріває мою душу і не дає їй упасти в безодню. Прагнення до оригінальності призводить іноді до створення поетичних компліментів: Твоя душа співає голосом любові; Як побачу твої очі, то не сплю чотири ночі; Твій погляд зігріває всіх навколо; Заради тебе я готовий

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

146

жити; Ти – мій цвіт живий; Твій погляд проник мені глибоко в душу; Твоїх очей вогонь прекрасний повільно спалює мене. У деяких непрямих компліментах адресант може хвалити не самого адресата, а те, що останньому дороге: У тебе чудова сім'я; У вас не донечка, а скарб; Твоя сестра – надзвичайно душевна людина; Твоя мама – прекрасна жінка. Позитивна оцінка в них підтримується наявністю якісних прикметників або прислівників, слів із зменшено-пестливими

суфіксами, що свідчить про щирість сказаного. 4. За ступенем розгорнутості виділяємо компліменти короткі й розгорнуті. Короткі компліменти існують у вигляді поширених або однорідних звертань, на зразок *Моя зіронько, пташечко, рибко; Моя величносте королево, або у вигляді елементарних речень, наприклад: Ти – найкраща; Ти – неповторна; Ти – прекрасна; Ти – красуня; Ти – моя перлина; Ти – мій ідеал; Ти – моє сонечко; Ти – моя киця; Ти – мій ангел-охоронець; Ти – розрада моя.* Розгорнуті компліментні акти існують у вигляді складних речень, різних синтаксичних конструкцій, які є предметом індивідуальної мовотворчості адресанта. У них він часто прагне до вишуканості, оригінальності й адекватної їх вербалізації: *Ти – неперевершений чоловічина, у тобі є все необхідне для того, щоб відчутися себе щасливою; Коли ми разом, кожна година протікає, мов хвилина, секунда, момент, а потім – довгі, сумні години очікування наступної зустрічі; Ти такий впевнений і надійний. Поруч з тобою я відчуваю, як за кам'яною стіною, жодні проблеми та негаразди мені не страшні, адже поруч зі мною – ти.* 5. За особливостями мовного оформлення ми зафіксували компліменти, побудовані за допомогою таких стилістичних прийомів, як порівняння, гіпербола, градація, антитеза, оксиморон, а також компліменти з особливим лексичним наповненням. У компліментах-порівняннях адресата часто зіставляють з казковими, літературними персонажами або знаменитими людьми: *Ти посміхаєшся, як Мона Ліза; Ви – сильний та дужий, немов Геркулес; Ти – такий елегантний і галантний, як справжній англійський джентльмен.* Особливою експресивністю наділені компліменти-гіперболи: *Твій красі немає меж; Твоя усмішка затьмарює усі небесні світила та засліплює мене; Ти – найгарніша дівчина в нашій галактиці; Я не можу прожити без вас ані хвилини; Якщо зібрати всі найпрекрасніші коштовності світу й покласти їх до твоїх ніг, то навіть вони не затьмарять твоєї вроди.* Прикладами градації в компліментах можуть бути такі мовленнєві акти: *Ти кмітливий, як Платон, розумний, як Аристотель, красивий, як Аполлон; Ти – стимул мого життя, його сенс, моя наснага і найзаповітніше бажання.* Компліменти-антитези вибудовуються на різкому протиставленні, за рахунок чого вони є досить емоційними, надовго запам'ятовуються: *Ви не симпатична – ви красуня; Мені вас щиро жаль, адже нелегко бути такою красивою; Ви – тендітна, але гарна.* Компліменти-оксиморони позитивно оцінюють достоїнства адресата за допомогою поєднання протилежних за значенням лексем: *Ти кмітливий – жах! Ви страшно красива! У мовному оформленні компліментів часто можуть бути вигукі (О, яка мила дівчина! Ох, який ти сильний!), слова-інтенсифікатори (прикметники, прислівники), які підсилюють емоційний бік висловлюваного.* Експресивність компліментних актів створюється за рахунок зворотного порядку слів: *Ваші очі кольору неба погожого й весняного ранку; Ти – мій скарб найбільший! Ти – мій цвіт живий!* Виокремлюється група компліментів-риторичних вигуків, типу *Який красень! Яка прекрасна людина! Яке благородство!* Аналіз фактичного матеріалу переконує, що компліментні висловлювання відображають естетичні та етичні цінності народу, а значить мають національну специфіку. Їх слід розглядати як невід'ємний компонент сучасної мовленнєвої практики, як засіб гармонізації міжособистісної взаємодії у різних сферах суспільного життя. Розгляд цих аспектів може бути предметом майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА 1. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Богдан. – К.: «Рідна мова», 1998. – 474 с. 2. Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика / О. Кровицька. – Львів, 2005. – 175 с. 3. Симоненко В. У твоєму імені живу / В. Симоненко. – К.: Веселка, 1994. – 350 с. 4. Словник української мови: в 11 томах. Т. IV. – К.: Наук. думка, 1973. – 840 с. 5. Франко І. Твори: в 50-ти томах. Т. 48. – К.: Наук. думка, 1986. – 766 с.